

Selçuk Üniversitesi
Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi
Sayı: 25, Sayfa 371 -390, 2008

İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRK SANATI'NDA ŞAMANİZM'İN ETKİSİ

Ahmet Dalkıran

Selçuk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Resim Bölümü
Alaaddin Keykubat Kampüsü Selçuklu/ Konya
dalkiran30@hotmail.com

ÖZET

Günümüz Türkiye'sinin sosyo-kültürel yaşamında İslam dinine rağmen eski Türk inancının tesirlerinin hala sürmesi, araştırmacıların dikkatini çekmiş ve konu birçok kez incelenmiştir.

Ancak, Türk kültür hayatı üzerinde bu kadar derin izler bırakmış olan eski Türk inancının İslamiyet Öncesi Türk sanatı üzerindeki etkileri konusundaki araştırmaların kısır kaldığı görülmüştür.

Bu nedenle literatür taraması sonucunda, Şamanizm genel hatlarıyla ele alınarak Türk kültüründe Kamlık geleneği incelenmiş, bu geleneğin, İslamiyet Öncesi Türk sanatı içerisinde değerlendirilen Hun, Göktürk ve Uygur sanatları üzerindeki etkileri ortaya konularak bu alandaki açığın bir nebze olsun giderilmesi düşünülmüştür.

Araştırma sonunda elde edilen bulgulardan; Hun ve Göktürk sanatlarının, hayvan ana/ata kültü gibi ilkel inançların Şamanizm içerisinde sistemleşmesinden meydana gelen hayvan üslubu ile tamamen Şamanizm inancından beslendiği Uygurlarınsa Budizm ve Maniheizm dinlerinin etkisinde bir sanat ortaya koydukları belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Şamanizm, Şaman, Kam, İslamiyet Öncesi, Türk Sanatı.

*Selçuk Üniversitesi
Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi
Sayı: 25, Sayfa 371 -390, 2008*

THE EFFECT OF SHAMANISM IN PRE-ISLAMIC TURKISH ART

Ahmet Dalkıran

Selçuk University Fine Arts Faculty
Campus of Alaaddin Keykubat Selçuklu / Konya
dalkiran30@hotmail.com

ABSTRACT

The fact that the old Turkish faith continues to exert an influence on socio-cultural life of modern Turkey despite the Islamic religion has attracted researchers' attention and the issue has been investigated various times

However, it has been observed that studies on the effects of the old Turkish faith, which left such deep imprints on Turkish cultural life, on pre-Islamic Turkish art are limited.

Therefore, by way of a review of literature, an overall investigation of shamanism was performed, the place of kam (religious man) in Turkish culture was examined, and an attempt was made to find out the effects of this tradition on the arts of the Huns, Gokturks and Uighurs, which are considered among pre-Islamic Turkish arts. By this way, it was intended to remove the lack of knowledge in this regard.

The data obtained from the study revealed that the Hun and Gokturk arts derived its sources from a systematization of primitive beliefs such as animal mother/ancestral cults within shamanism whereas the Uighurs produced an art under the effects of Buddhism and Manichaeism.

Keywords: Shamanism, Shaman, Kam, Pre-Islamic, Turkish Art.

GİRİŞ

İnsanların dış dünyadaki nesneleri ya da zihin dünyasında yorumladığı şeyleri, çeşitli biçimlerde ifade etmelerinden ötürü sanat ya da sanatlar doğmuştur. Bu yorumlardaki benzerlikleri ya da farklılıkları ise insanların içinde bulundukları sosyo-kültürel yapıya bağlı olarak tarihten getirdikleri ve üzerine yeni eklemeler yaptıkları gelenekleri ile özel yetenek ve becerileri belirler.

Bu nedenle sanat eserlerindeki benzerlik ve farklılıklar tesadüflerle ifade edilemez. Sosyo-kültürel bir ortam içerisinde bulunan sanatçı birçok unsur tarafından etkilenmekte ve bu etki doğal olarak onun sanatına yansımaktadır. Bu etkilerden birisi ve en önemlisi dini inançlardır.

Eserlerini yaratırken dini inaniştan uzakmış gibi görünen sanatçıların bile hayatları yakından incelendiğinde dini duyarlık diyebileceğimiz bir taraflarının olduğu görülecektir. Bu duruma Van Gogh'un hayatı iyi bir örnektir. Sanatçı "... Dinin rahipleri ile büyücüleri, yaratıcı sanatçılarla aynıdır, ve sanatın işi sadece tapınma veya yatıştırma"dır" (Read,1960, s.84-85) diyerek sanat ile din arasındaki yakın ilgiyi gözler önüne sermektedir. Din ve sanat arasındaki bu sıkı ilişkiye Tansuğ (1983, s.41)'da : "Bizans sanatı dinsel bir sanattır. Başlangıçta Hristiyanlığın ilk yayılma özü içinde Yunan-Roma geleneğini devam ettirmiştir." diyerek örnek teşkil etmektedir.

Öyleyse her milletin sanatının dinle yakın bir ilişki içinde olması doğaldır. Ancak milletlerin sanatlarında dinlerinden ya da dini anlayışlarından doğan farklılıkların olması da bir gerçektir. Dolayısıyla bir halkın sanat hakkındaki bilgileri ve eylemleri onun sosyo-kültürel tarihinden hareketle ele alınmalıdır. Ancak bu gerçeği göz ardı ederek sanatı Batı mantığıyla algıladığımızdan dolayı bizim kültürümüzde çok önemli yeri olan balballar, at koşum takımları, kurganlar, halı, kilim, keçe gibi el sanatlarına ait ürünler Türk sanat tarihçilerinin çoğu tarafından, genelde bir problem alanı olarak görülmediği gibi, tarihi kökleri yüzlerce yıla dayanan, bu ata yadigarı sanat eserleri, büyük bir duyarsızlık örneği sergilenerek çürümeye terk edilmektedir.

Tüm bu nedenler İslamiyet Öncesi Türk Sanatı'nda Şamanizm'in etkisini araştırma zorunluluğunu hissettirmiştir. Bu amaçla araştırma kapsamında aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

1. Şamanizm nedir?
2. Türk kültüründe Şamanlığın yeri ve önemi nedir?
3. Hun sanatında Şamanlık geleneğinin izleri nelerdir?
4. Göktürk sanatında Şamanlık geleneğinin izleri nelerdir?
5. Uygur sanatında Şamanlık geleneğinin izleri nelerdir?

Araştırma yapılırken; araştırmada kullanılan kaynaklardan elde edilen bilgilerin gerçeği yansıttığı, İslamiyet öncesi Türk sanatını Hun, Göktürk ve Uygur Sanatları'nın oluşturduğu varsayılmıştır. Bu nedenle konu;

İslamiyet Öncesi Türk Sanatı'nı oluşturduğu varsayılan Hun, Göktürk ve Uygur sanatlarına eski Türk inanç sistemi olan Şamanlığın etkileri ile sınırlandırılmıştır.

Bir milletin gelişmişliği sanatıyla belli olmaktadır. Bir toplumu tanımlayan ve tanıtan en etkin öge o toplumun sanatıdır ve sanatta özgünlüğü yakalamaksa atalarının sanatını iyi tanımakla hangi şartlarla oluştuğunu iyi bilmekle ve ona sahip çıkmakla olacaktır. Sanatta yakalanan özgünlük ancak bu şekilde korunur ya da elde edilir.

Günümüzde Şamanizm Türklerin eski inancı olarak kabul edilmektedir. Ancak belirtmek gerekir ki Türklerde Şamanizm değil Kamlık geleneği vardır. Ancak araştırmacılar dünya üzerinde Şamanizm olarak isimlendirilen inançlarla eski Türk inanç sisteminde benzerlikler bulunduğu için Batı araştırma mantığı ile bir genellemeye gitmişler ve eski Türk inanç geleneğini de Şamanizm olarak isimlendirmişlerdir.

Burada konu hakkında bilgi edinmek isteyen araştırmacılar için bir kavram karmaşasına neden olmamak için Şamanizm terimi kullanılmış ancak Türklerde bu terim yerine Kamlık teriminin kullanıldığı vurgulanarak ayrımın yapılabilmesine imkan sağlanmaya çalışılmıştır.

Araştırma kapsamında okuyucuyu konuya hazırlamak için Şamanizm ve Türk kültüründe Kamlık geleneği açıklanmış daha sonra, İslamiyet Öncesi Türk Sanatı içerisinde değerlendirilen Hun, Göktürk ve Uygur sanatları incelenerek Şamanlık etkileri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Araştırma sonunda elde edilen bulgulardan çıkarılan sonuçlarla, Türk sanatının kalite ve veriminin artırılması hedeflenmiştir.

ŞAMANİZM NEDİR? TÜRK KÜLTÜRÜNE YANSIMASI NASIL OLMUŞTUR?

Şamanizm

Bozkırın ve onun sonsuzluğunun şarkısıdır Şamanizm. Kavurucu sıcaklar, dondurucu kışlar ve fırtınalarla biçimlenmiş; afet saçan bir doğanın kucağında, kıtlığın ve açlığın şiddetinde evrilmiş bir inanç sistemidir. İçine doğduğu coğrafya zor, koşullar acımasızdır. Bir yanda Sibiry'a'nın buzdan toprakları, öbür yanda yağış yüzü görmeyen çöller. Kışları eksi elli derecedeki bozkırlarda donan göller, nehirler. Burada ancak doğanın yasalarına uyanlar yaşayabilirdi.

İşte Şamanizm, çetin demenin alçak gönüllük sayılabileceği bir ortamda Türklerin ve çevrelerindeki toplulukların, İç Asya ve Orta Asya'da yaşadıkları

bölgelerde milattan önceki yıllardan bu yana uyguladıkları *Şaman* ya da *Kam* olarak isimlendirilen din adamları aracılığı ile gerçekleştirdikleri bir inanç ve uygulamalar bütününe ilk ve en çarpıcı biçimdir.

Şamanlık geleneğinin, oluşum süreci açısından Mezopotamya ve Sümerlerden 20.000 ilâ 25.000 yıl öncesine dayandığı varsayılmaktadır. Herhangi bir kurucusu veya kutsal kitabı bulunmamaktadır (Kurtoğlu, 2007).

Bazı araştırmacılara göre bir dini ifade eden Şamanlığın karşılık geldiği inanç sistemi, gerçekte İslamiyet, Hristiyanlık, Budizm gibi tam anlamıyla teşekkül etmiş bir din değildir. Tanrılar, ruhlar ve insanlar arasında iletişim sağlayan bir sistem ve tekniktir.

Orta Asya'da oluşan Şaman inancı göçlerle dünyanın farklı alanlarına yayılmıştır. Şamanlık Laplar'ın ülkesinden Bering Boğazı ile Eskimolar'a, oradan da Kuzey Amerika'ya, Güney Amerika sâhillerine, Hindistan üzerinden de Güney Asya adalarına yayılmıştır. Böylece Orta Asya, Sibirya, Kuzey ve Güney Amerika kıtalarında, Endonezya, Polonezya ve Avustralya'yı kapsayan dünyanın farklı bölgelerinde küçük ya da büyük toplulukların inanç sistemi olarak yer bulmuştur (Kurtoğlu, 2007).

Çoğunluğu batılı kaynaklar olmak üzere birçok araştırmada Şamanlığın temeli büyü, sihir, tabiplik vb. gibi ilkel kültür unsurları ve mistisizme dayandırılmaktadır.

Şamanlık geleneğinin binlerce yıldır farklı coğrafi bölgelerde farklı kültürler içinde var olduğu gerçeği dururken, her toplumda aynı şekilde yaşanmış gibi bir genellemeyle temelinin büyü ve sihre dayandırılması ne derece bilimseldir? Ya da Amerika kıtasında yaşayan Şaman Kızılderililerden bir büyücü kendini Şaman olarak niteledi diye Orta Asya da ki Şaman geleneğini aynı kefeyle koymak ne kadar doğrudur? Zira, Bayat (2006, s.12) konu hakkında: “Şamanlık, ne basite indirgenmiş şekliyle sihir, büyü; ne tedavi aracı; ne de dindir. Çünkü sihirle, büyü ile uğraşan büyücü, sihirbaz var; geleneksel metotlarla tedavi eden ve bunu bir sistem haline getiren Batı dünyasının “medicin-man” dediği otacılar var. Şaman bunların hiçbirisinin görevini tam şekliyle üstlenmiş değildir. Şaman, insanları doğa ile barışık halde yaşamaya çağıran, canlı ve ruhu olan doğayı tahrip etmeyi önleyen, zarar-dideleri iyileştiren (tıpkı otacı gibi), ruhların ağzı ile konuşan (büyücü gibi), ritüelleri yöneten (din görevlisi gibi) kişidir; kimseye benzemez kimse de ona benzemez.” demektedir. Anlaşıldığı üzere Şamanlık da büyü vardır; fakat Şamanlık büyücülük değildir. Şamanlıkta tedavi etme vardır; ama Şamanlık hekimlik değildir.

Roux (1998, s.49) ise yine, “Şaman, anglo-sakson terminolojisinde anlatılmak istendiği gibi hekim-insan olmadığı gibi muhakkak ki tek şifa verici kişi de değildir. Kelimenin günlük anlamında bir büyücü değildir ve onun bu kelime ile tanımlanması Şamanizm'e, hiçbir zaman sahip olmadığı bir nitelik yüklemek

pahasına, onu bulunmaması gereken bir yere oturtmuştur; kaldı ki, yukarıda sözü edilen toplumlarda, daha doğru olarak bu şekilde nitelenen birçok kimse mevcuttur. Şaman demek, herhangi bir sınıflandırmada yerini alabilecek kadar güçlü bir kişiliği olan kimse demektir. Şüphesiz ki, en gerçek Şaman'ın kendisi dahi, kimi zaman, ihtirası veya rakiplerine karşı duyduğu kıskançlık nedeniyle, kendi öz yetenekleri ile ilgili olmayan alanlara ve kendi özel uygulayıcıları olan her türlü büyü ile ilgili eylemlere karışabilir, sosyal ve siyasi hayatı yönetmek iddiasında olabilir. Bu tür eylemler, yetkinin kötüye kullanılması anlamına gelir..." demektedir.

Şamanizm kelime olarak da Şaman sözcüğünden türemiştir. Etimoloji araştırmalarıysa Şaman sözcüğünün Tunguz dilindeki "Saman" dan geldiğini ortaya koymuştur. Bu sözcük bazılarına göre de "ruhlarla desteklenmiş adam" olarak tanımlanmıştır. Ayrıca gelecekte haber verme, büyü yapma, ruhlarla ilişki kurma, hastalıkların iyileştirilmesi de Şaman sözcüğü ile tanımlanmıştır. Şamanlığın doğaya tapma, doğaüstü ruhlara inanmaya yönelik bir din olduğu da belirtilmiştir (Yücel, 2000).

Şamanların çok eski bir tarihleri olduğunu ifade eden Banzarov; Orta Asya'da Şaman varlığının ilk defa VI. yüzyılda Çin kaynaklarında geçtiğini bildirmektedir (Şener, 2003). Şaman kelimesi Avrupa'da da İsbrand'ın Çin'deki elçiliğinden sonra, XVII. yüzyılın sonlarında öğrenilmiştir. Daha sonra Ruslar tarafından ve ondan sonra da bütün dünya tarafından, herhangi özel bir neden bulunmaksızın, söz konusu kişiliği tanımlamak için kullanılmıştır (Roux, 1998).

Kelimenin kökenine ait bugüne kadar yapılan araştırmalardan bir görüşe göre de sözcüğün kökeni Sanskritçe'deki "*Sramanas*"dan gelir (Perin, 2007).

Türk kavimleri ise Şamanlarına Türkçede yaygın şekilde kullanılan "*Kam*" adını vermişlerdir. Yakutlar, "*oyun*" kelimesini, Kırgızlar, Özbekler ve Kazaklar "*baksi*" kelimesini kullanmışlardır. Moğollar bunu Sir G. Clauson'un "*bilgin, büyücü*" şeklinde çevirdiği fakat anlamı aslında daha karmaşık olan ve Türkçe "*Böğü*" kelimesinden alındığı sanılan "*Böge, Böğü, Böö*" kelimeleri ile ifade etmişlerdir (Roux, 2003). Yakutlar ve Altaylar kadın Şamanlarına "*Mogul-Udugan*" olarak hitap etmişlerdir.

Türk kavimlerinin kullandığı "*Kam*" ise, "*kahin*", "*tabip*", "*filozof*", "*alim*" anlamlarına gelmektedir. Eski Türkçe metinlerinde "*sihirbaz*" ve "*rahip*" anlamlarında da kullanıldığı olmuştur. Kam kelimesi, Divan-ü Lügat İt Türk'te "Çeşitli Hastalıkları tedavi etmek için tabibin yanında kam da yer alır. Tabip hastalığı ilaç ile (ot) tedavi eder, Kam ise hastayı kendi usulüne göre daha çok ruhi yollardan, efsun vb. iyileştirmeye çalışır" ibaresi ile yer almaktadır" (Şener, 2003, s.21).

Türk Kültüründe Kamlık Geleneği

İslamiyet öncesi, Türklerin inanç sisteminde, dünya; gök, yeryüzü ve yeraltı olmak üzere üç parçadan oluşmaktadır.

Yukarıdaki dünyayı “*Aydınlık Alem*”i Tanrı *Ülgen* ile ona bağlı iyi ruhlar temsil etmekteydi. Türkler başlangıçta doğrudan göğe tapmışlardı. “*Gök Tengri*” demişlerdi; o zamanlar gök mavi demekti, Tengri’de gök. Sonradan Tengri, Tanrıya dönüşerek “*Allah*” anlamında kullanıldı. Mavi demek olan Gök de semanın yerine geçti. *Gök Tengri* çeşitli Türk kavimlerinde *Ülgen*, *Kuday* ya da *Kayrakan* diye anıldı.

Büyük yaratıcı *Ülgen* sadece iyilik ederdi. Dokuz kızı, yedi oğlu ve kendisi gibi iyi yardımcı ruhları vardı. Kızları “*Ak Kızlar*” diye anılırdı. Oğullarının her biri (*Karşıt*, *Pura*, *Kan*, *Karakuş*, *Kartal*, *Paktı Kan*, *Yajıl Kan*, *Burça Kan*, *Er Kan*) göğün bir katındaydı. Yardımcı ruhlar da *Ülgen*’le insanlar arasında elçilik yapar, Kam’ın yukarı dünyaya yaptığı yolculukta ona rehberlik ederlerdi. Birinin adı *Utkuçı* (karşılayıcı), diğerleri *Yayık*, *Suyla* ve *Karlık*’tır (İnan, 1976).

Bunlardan başka birkaç iyi ruh daha vardı. Altaylılarda “*Umay*” Yakutlarda “*Ayısıt*” bunların başında gelirdi. Bu dişi ruhların çocukların koruyucusu olduğuna inanılırdı.

Yeryüzünü, “*Orta Dünya*”yı ise insanlar oluşturmaktadır. Yeryüzünde, yer ve su tanrıları vardır. Altaylılar yer ve su Tanrılarını gök ve yeraltı ruhlarından bağımsız olarak kabul etmektedirler. İnsana benzetilen yer-su ruhlarının genel adı “*sahip*”tir. Çünkü bunlar belirli bir yerin adıdır. Bir dağın, ırmağın ya da bir gölün adı gibi. Bundan dolayı dağ, ırmak, göl adları sadece birer coğrafi adlandırmadan ibaret değil aynı zamanda o yerin sahibi olan ruhların adlarıdır. Her dağın, ırmağın ya da gölün ruhu bulunduğu bölgeyi korur ve o bölgede hüküm sürer (Şener, 2003). Tanrı Dağları gibi.

Yeraltı dünyasını “*Aşağıdaki Dünya*”yı Tanrı *Erlik* ile ona bağlı yardımcı kötü ruhlar oluşturmaktadır. *Erlik* insanlara her türlü kötülüğü yapardı; hastalık, felaket, ölüm, afet hep onun ya da yardımcılarının eseri idi. Dokuz oğlu (*Karaş*, *Mattır*, *Şingay*, *Kömür Kan*, *Badışbiy*, *Yabaş*, *Temir Kan*, *Uçar Kan*, *Kerey Kan*) ve dokuz kızı ile yardımcı ruhları vardı. Kızlara Kara Kızlar denirdi. Kızlarından ikisinin adı *Sekiz Gözlü Kıştey Ana* ve *Erke Solton* (Sadece ikisinin adı tespit edilmiş)’du. Bu kızlar Kam’a yolunu şaşırtmak isteyen “*utanmaz maskaralar*” olarak tanınırdı (Yörükkan, 2006).

Tüm bu ruhlar, Tanrılar ve insanlar arasında aracılık yapmaks, bazı tanrısal nitelikler ve gizli bilgiler taşıdığına inanan Kam’ın görevidir. Kam kadın ya da erkek olabilir.

Kam, kendi özel ve gizli yöntemiyle ulaştığı “kendinden geçme” halinde, ruhunun gökyüzüne yükselmek, yeraltına inmek ve gittiği âlemlerde dolaşmak için bedeninden ayrıldığını hisseden bir aşkınlık “trans” ustasıdır. Tüm Kamların güçlü sezgileri ve geniş hayal güçleri vardır. Derin bir coşkunluğa kapılarak kendinden geçer, bütün gökleri (göğün katları) ve yeraltını gezdiğine oralandaki ruhların yaşayışlarını gördüğüne gizli âlemlerin sırlarına vakıf olduğuna inanır. Kam trans halindeyken, ruhları emri altına alarak, ölümler, doğa ruhları (periler, cinler) ve şeytanlarla ilişki kurar. Bu şekilde Tanrılar ve ruhlar alemiyle somut ilişkiler içerisine giren Kam, birçok ruha sahip olur. Çoğunlukla hayvan biçiminde düşünülen ruhlar; ayı, kurt, geyik, tavşan, çeşitli kuşlar (özellikle kartal) baykuş, karga suretinde görünebilirler. Ayrıca, böcek, ağaç, toprak, ateş olarak da belirebilirler (Kafesoğlu, 1980). Kam gerektiğinde tüm bu yardımcı ruhları her nerede olurlarsa olsunlar çağırabilir. Bu çağırışı da davul ya da tef yardımıyla yapar.

Şamanlıkta Kamlar, *Ak Kam* ve *Kara Kam* olarak sınıflandırılırlar. Altaylılar “*Ak Şaman*” ve “*Kara Kam*”, Yakutlar ise “*ayı oyun*” (iyi şaman) ve “*abası oyun*” (şeytani kam) demişlerdir. Ak Şamanlar şaman cübbesi ve külahı taşımazlar, davul kullanmazlar. Kötü ruhlara ve karanlık tanrılarına ayin yapmazlar, kanlı kurbanlar vermekten sakınırlar. Ancak gündüzleri aydınlık ruhlar şerefine kansız kurban ayin ve törenleri yaparlar.

Ak Kamlar halk tarafından çok sayılmalarına rağmen Kara Kamlar kadar iş görmezler. Ayin yaptırarak olanlar daha ziyade kara kamları tercih eder. Bunun sebebinin aydınlık dünyası tanrılarının insanlara az tehlikeli olduğuna inanmaları olarak düşünülebilir. Şamanlar daha ziyade karanlık dünyası tanrılarından korkarlar, Kara Kam vasıtasıyla onlardan kurtulmaya çalışırlar (İnan, 1972).

Kam’ın öteki dünya olarak betimlenen ruhların veya gözle görülemeyen varlıkların dilini bilen, dolayısıyla insanların da öteki dünyadan isteklerini ileten bir arabuluculuk görevinin dışında işlevleri de vardır:

- 1- Hastaları iyileştirmek.
- 2- Ölen adamın ruhunu öteki dünyaya götürmek.
- 3- Kısırlığı tedavi etmek.
- 4- Fal bakarak gelecekte haber vermek.
- 5- Evi kötü ruhlardan temizlemek.
- 6- Avın bol olmasını sağlamak.
- 7- Kurban sunmak gibi bazı dinsel törenleri icra etmek.
- 8- Mevsim ritüellerini (ısıyah ritüeli, sonbahar ritüeli vs.) düzenlemek.
- 9- Sığırlara ve atlara zarar veren ruhları kovmak.
- 10- Kayıp şeylerden haber vermek vb. (Bayat, 2006).

Türk kültüründe tüm bu görevleri yerine getiren Kam’ın, Kam olabilmesinin de genel olarak üç yolu vardır. Bunlar:

- 1- Soyla geçen Şamanlık görevi: Baba ve ana soyundan geçebilir. Bu durumda aileden birinin veya birkaçının Şaman olması ve ecdat Şaman'ın kendi soyundan birini Şamanlık görevi için seçmesi söz konusudur.
- 2- Ecdadı Şaman olmayan birinin ruhlar tarafından Şamanlık görevine seçilmesi.
- 3- İnsanın kendisinin Şamanlık yolunu seçmesi ve Şaman sırlarını öğrenmek için uzun bir mesafe kat etmesidir.

İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRK SANATI'NDA ŞAMANİZM'İN ETKİSİ

Hun Sanatı'nda Şamanizm'in Etkisi

İç Asya'da çeşitli kültürlerin gelişmeleri arasında, yaklaşık olarak M.Ö. VI. yüzyılda; *Hiung-nu*'lar (Hunların ataları), meçhulün karanlıkları arasından ansızın çıkarak yeryüzündeki ilk göçebe imparatorluğunu kurmuş, büyük istilalar başarıp, geniş kitlelere hükmetmiş ve en önemlisi kendilerine özgü bir sanat yaratmışlardır.

İç Asya'nın uçsuz bucaksız bozkırlarında dağınık göçebe halde yaşayan Proto-Hunların sanata olan eğilimleri basit bir oyundan ibaret değildir. Sanatçılar, konuları değişik açılardan görmekle ve belli kalıplar üzerinden işlemekle geleneksel sembolizme zorlanmışlardır. Bozkırda gelişen "*hayvan üslubu*"nın Orta Avrupa'ya ve Ön Asya'ya kadar yayılmasının ve uzun zaman devam etmesinin izahı, desenlerinin yalnız süslemek için yapıldığında aranmamalıdır. Bu desen köklerinin Hunların atalarının, tabiatüstü kuvvetlere karşı eğilimlerinden ortaya çıktığı da göz önüne alınmalıdır (Diyarbakirli, 1969).

Hayvan üslubunun ortaya çıkışı dini inanış ve anlayışlarda saklıdır. Bütün bunlar *Gök-Yer-Su* ve atalarla ilgili oluşturulan dini sisteme dayanır. Zamanla Şamanizm de önemli bir kaynak olmuştur. Bunlara bağlı gelişen mitoloji ve kozmoloji hayvan tasvirleri yapılmasına etkindir. Böylece hayvanların, insanların türediği *hayvan-ata* veya *hayvan-ana* olarak kabul edilmesi, koruyucu ruh olduklarına inanılması, kalıntılarına saygı gösterilmesi gibi hususlar, hayvan tasvirleri yapılmasına ve zamanla bu yöne ağırlık veren bir sanatın doğmasını sağlamıştır.

Gündelik yaşamda kullandıkları eşyalara işledikleri süsler bozkırda beraber yaşadıkları hayvanların tabiata dönük ya da üsluplaşmış figürleridir. Tabiatın ağır şartları altında ve bozkırın birçok tehlikesine maruz kalarak yaşayan Hunların ataları ya da Çinlilerin deyişiyle *Hiung-nu*'lar, kah vahşi hayvanları avlıyor kah onlardan kaçmaya çalışıyorlardı. Bu hayvanları yaşam ve ölümün kaynağı olarak benimsemekle kalmıyor, yaptıkları çizgisel resimlerle de *Hiung-nu* resim sanatını tescilliyorlardı.

Efsanelere göre; Hunların atalarına *Maeotis* geçitlerinde sihirli bir geyik yol göstermişti. Bizans kaynaklarının naklettiği rivayetlere göre, Avrupa Hunları'nın istila hamleleri bu olağanüstü olaydan sonra başlamıştı. Bu rivayetler aynı zamanda Hunların menşe efsanesine ışık tutmaktadır. Onların nazarında geyiğin

özel bir önemi vardır. Hunların ve İskitlerin özellikle geyiğe olan eğilimleri yüzünden Avrasya bozkırlarında çeşitli malzemeden yapılmış tabiatçı görüşle ya da üsluplaşmış sayısız geyik figürüne rastlanmıştır (Resim-1). Bugün bile Anadolu’da hala bir “Alageyik” efsanesi masalları süslemeye devam etmektedir (Diyarbakirli, 1969).

Resim-1: Frolov koleksiyonundan eyer kayışı süsü

Gün yüzüne çıkartılan tüm bu buluntuların aynı zamanda sancak ve tuğ sopalarının ucunda da takılı olması Şamanist Türk inancında koruyucu bir anlam taşıdıklarının da göstergesidir (Resim-2).

Daha önce de belirtildiği gibi Kam’ın doğaüstü dünya ile ilişkiye geçerek, halkın çeşitli sıkıntı ve isteklerine çare bulmak için yukarı ve aşağı dünya yolculuklarında kendisine, *kartal*, *ördek*, *kaz*, *geyik*, *at*, *ayı*, *kurt* gibi çeşitli hayvanlar yardımcı olmaktadır. Şaman bunların yardımıyla veya onların biçimine bürünerek gökyüzüne çıkarak tanrılardan, ruhlardan, *Gök Tanrı*’dan ya da *Ülgen*’den gerekli şeyleri alır ve insanların yardımına koşar, dertlerine çare bulur ve hastalıklarını iyileştirir. Bu hayvanlardan biri mutlaka Kamın koruyucu ruhudur (Çoruhlu, 2002).

Resim-2: Çadır direğinin ya da Sancak sopasının ucuna geçirilen bronz’dan yapılmış sığın heykeli.

Bu yardımcı ruhlardan birisi olan *Kurt*’a ait figür, en eski dönemlerde Hiung-nu’lara ait at koşum süslerinde, kılıç kabzalarında, kamçılarda, bele takılan sarkıntılı kemerlerin madenden yapılmış plaka ve tokalarında karşımıza çıkmaktadır (Resim-3). Ayrıca yine Şamanlığın etkisiyle Ordos bölgesinde madenden birçok kemer süslemelerinde, hayvanlar hareketli gruplar ya da teker teker sakin halde görünür. Bunlar arasında hayvan mücadele sahnesi olarak isimlendirilen, yırtıcı hayvanın bir başka yırtıcıya saldırışı sık sık tekrarlanmıştır.

Resim-3: Kurt ve yılan mücadelesi, altın kemer tokası.

Bilinen ilk hükümdarları *Tu-man* (M.Ö. 220-209) ve ondan sonra gelenlerle Orta Asya'da Türk siyasi birliğini kurarak imparatorluk haline gelen Hunlara ait kurganlardan çıkan eşyalar üzerinde görülen hayvan mücadele sahnelerinin menşei yine Şamanlık inancındaki koruyucu ruh tasavvuru ile ilgilidir (Diyarbakirli, 1969). Zira, Şamanlık da hayvan ana/ata kültü'nün bir yansıması olarak herhangi bir kahramanın, din adamının ya da önemli bir kişinin bir hayvan eşinin olduğu kabul edilir. Öyle ki bu kahraman öldüğünde onun koruyucu ruhu olan hayvan da ölmekte veya hayvan öldüğünde kahraman da ölmektedir.

Bununla ilgili olarak bir *Sagay* menkıbesinde *Topcan* adlı bir Kam, bir ayini gerçekleştirirken bir gök ve bir kara boğanın birbirleri ile mücadele ettiklerini görür. *Topcan* hayvan donuna (kılığına) girerek gök boğaya saldırır. Yenilen gök boğa kurt biçimine girerek kaçır; dolayısıyla *Topcan* hayvan eşi olan kara boğaya yardım etmiş olur. Bu menkıbede hem biçim değiştirme (Şamanizm) hem koruyucu ruh teması (Şamanizm) hem de hayvan üslubunun en önemli sahnelerinden olan hayvan mücadele tasvirlerine değinilmektedir (Çoruhlu, 2002).

Abdülkadir İnan (1972)'da yine konuya örnek teşkil etmesi bakımından “*Tarihte ve Bugün Şamanizm*” isimli eserinde, G. Potain tarafından tespit edilen bir Kazak hikayesine yer vermiştir. Hikaye'ye göre; *Ciydebey Bahadır*, *Abılay Han*'ın bütün seferlerine iştirak eder, askerlere yol gösterirmiş. Onun önünde her zaman kıvılcık bir tilkinin rehberlik ettiği görülürmüş. Bu tilki onun *arvağı* (koruyucu ruh) imiş. Bir gün *Abılay Han* ona “*bana arvağını göster*” demiş. Bunun üzerine *Ciydebey Bahadır da Abılay Han*'ı dağa çıkarmış, kendiside aşağı inmiş. *Abılay Han* aşağıda kıvılcık bir tilki görmüş. Birdenbire bu tilki üzerine bir kartal hücum ederek yere sermiş.

Ciydebey Abılay'ın yanına gelmiş ve “*ne gördünüz*” diye sormuş. *Abılay* gördüğünü anlatmış. *Ciydebey* “*işte o tilki benim arvağımdı. Kartal da senin arvağındır. Senin arvağın benimkinden kuvvetli imiş*” demiş.

Orta Türk destanlarından *Toktamış* ile *Edige* destanlarında da bu tarihi kahramanların arvak'larından söz edilmektedir. *Edige*'nin arvağı *Toktamış*'ın arvağından kuvvetli olduğundan o her geldikçe *Toktamış*'ta bir korku peyda olurmuş da kendi duymazmış. Bu korkuyu *Toktamış*'ın karısı fark edermiş.

Şamanlık inancında sadece insanların değil hayvanların ruhları da önem teşkil etmektedir. Bunun örneğini de av esnasında Şaman'ın rolünü açıklayarak verebiliriz; Kadın ya da erkek Şaman av esnasında avı gözlemekte ve öldükten sonra ruhunun insanlara zarar vermemesi için hayvanın ruhunu ele geçirerek yatıştırmaktadır. Ruhu ele geçirirken de hayvan kılığına girerek onunla mücadele etmektedir. Tabii ki bu mücadele tamamen Şaman'ın ayin sırasında beyninde yaşadığı bir olay olduğu için olanları sadece o bilmektedir. Bildiklerini resmetmek de onun görevi olsa gerektir.

Hayvan mücadele sahnelerinde görülen hayvanlardan birinin ya da her ikisinin birden *grifon* olmasının, kanatlı aslan vb. mitolojik bir görsellik sergilemesinin de; şamanın biçim değiştirerek yeryüzü, yeraltı (aşağı dünya) ve gökyüzün de (yukarı dünya) kuş şeklinde uçuşması, ayrıca savaştığı hayvanı (hayvanın ruhu; Şamanizm de ruhlar hep hayvan şeklinde tasavvur edilmiştir) alt edebilmesi için her ortamda hareket edebilme düşüncesinden kaynaklandığı söylenebilir (Resim-4).

Resim-4: Birinci Pazırık Kurganı, keçeden yapılmış eyer örtüsü kartal grifonun dağ keçisine saldırışı

Görüldüğü gibi, Hun Sanatının şaheserlerinden olan hayvan mücadele tasvirleri için, ilkel devirlerde oluşan hayvan ana/ata kültürünün gelişerek Şamanizm içinde sistemleşmesinin bir yansıması olduğu söylenebilir.

Hun sanatında yine kurganlardan çıkan keçeler, eyer örtüleri ve kumaş gibi eşyalar üzerinde kartal motifinin önemli bir yer tutması; kartal'ın şamanın koruyucu ruhu olmasının dışında, yine Şamanist inanışa göre Şaman'ların yeryüzüne bir kartal tarafından getirildiği ve aynı zamanda kartalın Tanrının gölgesi olarak görülmesi düşüncesinden kaynaklandığı şeklinde açıklanabilir. Ayrıca en büyük yeminler onun adına yapılır, kısır kadınlar çocuk vermesi için ona yalvarır ve bundan sonra meydana gelen çocuğa da "*kartaldan türemiş*" denirdi (Uzun, 2007).

Radloff (1976) kartal konusunda: Şamanlığın rahibi olan ve Türk halkları tarafından kendisine "*Kam*" denilen Şaman, insanla ruhlar arasındaki iletişimi sağlar. Bu atalar ve ruhlar, genellikle bir hayvan ile özdeşleşir, böylece bir hayvan-ata kültürü oluşur. Şamanizm de kartal, böyle bir hayvan-ata olarak kabul görür diyerek açıklık getirmektedir. Ayrıca kartal, Altay mitolojisinde de en büyük Tanrı sayılan Ülgen'in yedi oğlundan birisidir (Akalin, 1993).

Resim-5: Ajurlanmış altın kemer süsü, Ordos.

Yine Hun sanatını süsleyen motiflerden biri de "Yaşam Ağacı"dır (Resim-5). Yaşam ağacı Şamanist inançta oldukça önemli bir yere sahiptir.

Eski Türk geleneğine göre, bu dünyayı ortasından (göbeğinden) öte-aleme ve *Demirkazık* (Kutup yıldızı) Yıldızı'na bağlayan, dalları vasıtasıyla Şamanlara yer yüzünden yüksek alemlere yolculuk yapma imkanı sağlayan bir ağaçtır. Buna Demir Ağaç, Hayat Ağacı' da denir.

Şamanist geleneğe göre, Dünya, “Göğün Göbeği” ile bu ağaç sayesinde irtibat halinde olup, bu ağaç ile beslenir. Eski Türk geleneğine göre göğün göbeği bir yıldızdır. (Gök sözcüğünün Şamanizm de üç anlam içerecek şekilde kullanıldığı görülmektedir. Örneğin Altay şamanı Tanrı Ülgen'e seslenirken aynı cümlede bir ayrım yaparak “ulaşılmaz mavi gök”, “erişilmez ak gök” ve “dönen yıldızlı gök” der ki, bu üç ayrı terimin gökyüzünü, spiritüel (ruh-ruhani) göğü ve uzayı ifade etmek üzere kullanıldığı ileri sürülür).

Ural-Altay kültürlerinde gök katları, yaşam ağacı, kayın ağacından yapılma bir direk üzerine ya da bir kayın ağacının üzerine kertikler açılarak temsil edilir. Orta Asya'da kutsal kayın ağacına açılan bu kertiklerin sayısı 7, 9 veya 12 olur. Sibirya'da yaşam ağacını ve yerin eksenini aynı zamanda, Şaman'ın transa geçtiği çadırının ortasındaki kayından yapılmış direk temsil eder. Kayın ağacına verilen önem, Türklerin akrabalık bağlarını gösteren isimlerde de “kayın” sözcüğünü kullanılmasıyla görülür (kaynata vs.).

Altay Şamanı'nın uçuş denilen trans deneyiminde son gök katına varabilmesi yedi, dokuz veya on iki katla ilişkilendirilen bu yaşam ağacına tırmanmasıyla ifade edilir. Bu ağacın sekiz dallı olarak belirtildiği Yakut geleneğinde yerin göbeği'nden çıkan, çiçek açan bu ağacın tepe kısmının köpüklü, sarı, insanlara şifa verici bir sıvı içinde olduğu ifade edilir. Sibirya Şamanizm'inde yaşam ağacı 7'nin yanı sıra 8 ve 12 sayılarıyla da ilişkilendirilir

Yaşam ağacının da tıpkı yardımcı ve koruyucu ruhları simgeleyen hayvanlar gibi, Hun sanatında karşımıza çıkmasının tesadüf değil, Şamanist inançta kapladığı geniş alandan kaynaklandığı söylenebilir

Göktürk Sanatı'nda Şamanizm'in Etkisi

“Onlar, kısırak sütünden yapılmış kımız kullanırlar ve bunu sarhoş oluncaya kadar içerler. Ruhlara tapar ve Şamanlara inanırlar. Savaşta ölmeyi şeref, fakat hastalıktan ölmeyi zillet sayarlar.” (Şener, 2003, s.11) diyen Çin kaynakları, Göktürklerin geleneklerini Hun Türklerine benzeterek onları bu şekilde tanımlamaktadır.

Göktürkler, VI. yüzyıl ortalarında Orhun nehri batısındaki yayla bölgesinde (Ötügen) kurulup, Mançurya'dan Karadeniz sahillerine kadar uzanan büyük Türk imparatorluğu, devlet ve millet olarak Türk adını kullanan ilk büyük siyasi birliktir. Çin kaynakları da Göktürklerin Asya Hunları soyundan geldiğini açıkça belirtmektedir. Kendilerine *Türk* ya da *Türük* demişlerdir. Kitabelerde ilk defa

Gök Türk (Kök Türk) adını kullanmışlardır ki bu, göğe, Gök Tanrıya bağlı manasına gelmektedir (Aslanapa, 1993).

Hun sanatı'nın temel niteliğini oluşturan hayvan üslubu Göktürk sanatında da devam etmiştir. Bu üslup kapsamında ortaya konulan eserlerde gök-yer-su kutsallığı ve atalar kültü ile Gök Tanrı inancı kendisini göstermektedir. Çin kaynaklarından da anlaşılacağı gibi Göktürklerin dini de Hunlarınki gibi Şamanizm'dir.

Göktürk sanatı hakkında, bugüne kadar hemen hemen hiç denecek kadar az incelenmesi ve bu konuda yeterince yayın olmaması gibi birçok nedenden, yeterince fikir edinmek oldukça zordur (Aslanapa, 1999).

Göktürk sanatına ait fikir edinebildiğimiz yegane veri Çin kaynakları ve Orhun Abideleridir.

Orhun anıtları, Göktürk kültür ve sanatının bugüne kadar gelen belgelerinin en önemlileri, üzerleri yazılı dikili taşlardır. *Runik* adı verilen harflerle yazılmış Türkçenin en eski örneklerindendir. Uzun metinler bulunan bu taşlar, harf grafikleri, figürleri ve oymalarıyla sanat tarihi açısından oldukça önemli sayılırlar.

Orhun Kitabeleri'nden birincisi Bilge Kağan'ın 720'de öldüğü sanılan ihtiyar veziri, büyük devlet adamı Tonyukuk'un hizmetlerini belirtmek üzere onun adına dikilmiştir. Bu kitabe metnini Tonyukuk kendisi yazmıştır. Bilge Kağan'ın tahta çıkmasında kendisinden bir yaş küçük olan kardeşi Kültigin'in büyük yardımı olmuş, onun gayreti ile ordusunu derleyip düşmanlarını yenmiştir. Buna karşılık Bilge Kağan kardeşini ordularının kumandanı yapmış, ölümünden bir yıl sonra da 732'te bir kitabe taşı diktirip (Resim-6), büyük bir mezar anıtı yaptırarak Kültigin'in adını ebedileştirmiştir. Ne yazık ki kısa süre sonra hain bir veziri tarafından zehirlenen Bilge Kağan da 734'de ölmüş, bir yıl sonra onun adına da bir kitabe dikilmiştir. Bunlar yarı tarihi mezar kitabeleridir (Aslanapa, 1999).

Konumuz gereği bizi ilgilendiren Göktürk sanatı üzerindeki Şamanist etkidir. Bu bağlamda Orhun yazıtlarını inceleyecek olursak; Şamanizm'de ruhların göğe kuş seklinde yükseldiklerine değinmiştik ki bunun yansımını burada görebiliriz.

Kül Tigin koyun yılında on yedinci günde uçu. [Kültigin Abidesi, kuzey doğu cephesi],

Resim-6: Kültigin anıtından yazılı abidenin Çince yüzü

Değerli oğlunuzdan, evladınızdan çok daha iyi beslerdiniz. Uçup gittiniz. Gökte hayattaki gibi...[Kül Tigin Abidesi, Güney doğu cephesi],

Babam Kağan öylece ili, töreyi kazanıp uçup gitmiş. [Bilge Kağan Abidesi, Doğu Cephesi],

"Uçmak" ile ilgili inanışlar, ilk Türk Müslüman dervişlerinde de devam eder. Bu dervişlerin birer kuş şekline girdiğinden (Anadolu'da "donuna girmek" deyimini kullanılır) bahsedilir. Mesela Ahmed Yesevi'nin; Turna donuna, Hacı Bektaş Veli'nin ise Güvercin donuna girdiği söylenir (Uzun, 2007).

Dil ve edebiyat bakımından oldukça zengin ve ileri eserler bırakmış Göktürklerin sanatları da oldukça gelişmiş, fakat soygun ve tahriplerden pek azı günümüze kadar gelebilmiştir.

Bunlardan Kültigin Mezar Anıtı; günümüz de *Khoşa Tsaydam* (Hoça Saydam) denilen bölgede, etrafı yüksek kerpiç duvarlarla çevrili bir alandadır. Kültigin anıtının tepesi yarım daireye benzemektedir. Bu tepe bölümünün her iki tarafına alçak kabartma tekniğinde iki ejder figürü yapılmıştır.

Anıtın doğu cephesinde Göktürkçe (ya da Orhunca dediğimiz) alfabeyle Türkçe yazılar, batı cephesindeyse Çince yazılar bulunur.

Kültigin anıtına gelen yol üzerinde 169 balbal (kaybolanlar hariç), nöbet bekleyen bir çift koç heykeli ve kaplumbağa biçiminde bir mermer kaide bulunmaktadır. Külliye'nin girişi ile "bark" denilen yapı kalıntıları arasındaki saygı yolunun iki tarafında, mermerden yapılmış kişi heykelleri vardır (Resim-7). Çin kaynakları bu mezar anıtının yapılışını ayrıntılı olarak bildirmektedir.

Şamanist Türklerde ölümden sonraki hayat büyük önem taşımaktadır. Bunu Hunlarda da görmüştük. Zira Hun kurganlarında bulunan eşyalar ve cesetlere baktığımızda bunu bariz bir şekilde görebiliriz. Hun asilzadeleri öldüğünde onunla birlikte en sevdiği kadını, ileri gelen subayları, köle ve hizmetçileri, halktan bazı ileri gelenler, kendini göstermiş delikanlı cengaverleri, cins atları, silahları, günlük eşyaları da mezara koyuyorlardı. Bu mezarlarda bazen yüzlerce, binlerce at ya da insan olabiliyordu. Bu ölen kişinin itibarına göre değişmekteydi.

Resim-7: Kültigin Anıtının şeması

Göktürklerde de aynı inancın devam ettiğini Orhun mezar anıtlarıyla görmekteyiz. Koç Şamanlıkta yardımcı ruhlardandır. Burada da iki koç heykelini

görmekteyiz. Ayrıca balballar ölen kişinin dünyada iken öldürdüğü düşmanlardır ki ölümünden sonra ona hizmet edeceği düşünüldüğünden yapılmışlardır.

Göktürkler defin töreninde; Ölüyü çadıra korlar. Oğulları, torunları, erkek-kadın başka akrabası atlar ve koyunlar keserler ve çadırın önüne sererler. Ölü bulunan çadırın etrafında at üzerin de yedi defa dolaşırlar. Kapının önünde bıçakla yüzlerini kesip ağlarlar. Yüzlerinden kan ve yaş karışık olarak akar. Bu töreni yedi defa tekrar ederler. Sonra muayyen bir günde ölünün bindiği atı, kullandığı tüm eşyayı ölü ile beraber ateşte yakarlar; külünü yılın muayyen bir gününde, mezara gömerler. İlkbahar da ölenleri sonbahar da, otların ve yaprakların sararmaya başladığı zaman, kışın ve güzün ölenleri çiçekler açtığı zaman (ilkbahar) gömerler. Defin günü ölünün akrabaları tıpkı öldüğü gün yaptıkları gibi, at üzerinde gezer, yüzünü keser ve ağlarlar. Mezar üzerinde kurulan yapının duvarlarına ölünün resmini, hayatında yaptığı savaşları resmederler. Bu ölü hayatında bir adam öldürmüştü mezar üzerine bir taş koyarlar. Bazı ölülerin mezarında bu taşların (balbal) yüze, hatta bine ulaştığı görülmektedir (İnan, 1972) (Resim-8). Bunların dışında mezar üzerine bir de ölünün kendisini simgeleyen ve adına bediz denilen bir taş dikilir.

Kültigin anıtın da, Kültigin ve hanımı yan yana oturur vaziyette canlandırılmıştır. Ancak heykellerin parçalanması sonucu birçok parçası kaybolmuştur. Ele geçenler arasında sıkıca kapanmış dudaklar, enerjik bir çene ve yüz hatlarıyla kuvvetli bir şahsiyet gösteren Kültigin'in yüksek başlıklı bir baş heykelinin ön kısmında kartal arması bulunmaktadır (Resim-9). Başlık ve kanatları açık kuş Türk geleneğine uygundur. Kartal Göktürklerde "kudret" in simgesidir. Kudret'se en güçlü olan Tanrı'yı ifade eder. Kültigin'in başlığındaki kartal motifini gücün, kudretin simgesi olması dışında daha önce gördüğümüz Şamanizm içindeki hayvan ana/ata kültüne bağlı koruyucu ruh olarak da değerlendirebiliriz. Yukarı dünyanın tanrısı Ülgen'in yedi oğlundan birisinin isminin de kartal olduğunu hatırlarsak buradaki kartal armasını Şamanizm'le ilişkilendirmek kaçınılmaz olmaktadır.

Resim-8: Bir Balbal

Resim-9: Kültigin'in Başı ve hanımına ait baş ve gövde

Bilge Kağan abidesinde de iki sıra halinde balballar batıdan doğuya uzanmaktadır. Ayrıca kaplumbağa hariç hepsinin başı kopmuş dört erkek ve bir

yatan aslan heykeli bulunmuştur. Aslan da Şamanizm'de yardımcı ruhlardandır. Hun sanatında hayvan mücadele tasvirlerinde sıkça görülmektedir.

Yine Tonyukuk Abidesinde mezar anıtı olarak düşünülmemesine rağmen iki sıra halinde sekiz erkek figürü ayakta ve oturmuş olarak yan yana sıralanmıştır. Balballar ise aşağı yukarı bir kilometre kadar uzanmaktadır (Aslanapa, 1993).

Uygur Sanatı'nda Şamanizm'in Etkisi

Uygurlar, Büyük Hun devletinden itibaren, Orhon ve Selenga nehri kıyılarından Aral gölü kenarlarına kadar yayılan, önce Töles daha sonraysa Dokuz Oğuz adını taşıyan, kendilerini diğer Türk zümrelerinden –mesela Göktürklerden ayıran bir Türk kavmidir. Göktürkler'e bağlı olarak yaşayan Uygurlar, Basmil ve Karluk Türkleriyle birleşerek 744'te Göktürk devletini yıkmışlar ve Uygur devletini kurmuşlardır (Ögel, 1991).

Göktürk alfabesi ile Uygurca, aynı zamanda Çince ve Soğdca olarak yazılmış olan 832 tarihli Uygur Karabalgasun kitabesinde, imparatorluk devrinde Uygurların Mani dinine girdiklerini 762 yılında Böğü Kağan'ın Mani dinini devletin resmi dini haline getirdiği ve eski dini tasvirlerin yakıldığı belirtilmektedir. Ancak tüm bunlara rağmen, Uygurlarda en çok rağbet gören din bu olaydan önce Uygurlarda şekillenmeye başlayan Budizm'dir.

840'ta başkentleri Karabalgasun Kırgızların eline geçmiş ve Uygurların büyük bir kısmı Hoço'da yeniden bir devlet kurmuştur. Burada Uygurların tekrar Budizm'e döndüğü anlaşılmaktadır. Turfan resimlerinde ve sonraki Uygurca yazmalarda pek az Maniheizt metin vardır (Aslanapa, 1999). Ayrıca onuncu yüzyılda Uygurların oturduğu Karabalgasun'da 50'den fazla Buda mabedi vardır (Arseven, 1984).

Yine Arseven (1984); XIX. yüzyıl sonlarına doğru, Turfan, Hotan, vb. eski Türk şehirleri dolaylarında yapılan kazılarda bulunan elyazmaları ve sırlı çömlekler gibi eski eserlerin Budizm ve Maniheizm ile ilgili sahneleri tasvir ettiğini belirtmektedir.

Uygur sanatında Şamanlık etkisi çok kısıtlı sayıda eserlerde görülmektedir. Örneğin bir Uygur Budist mabedi olan bezeklikte bulunan bir freskte mitolojik bir hikaye resmedilmiştir (Resim-10). Konuya bakıldığında insan vücutlu kartal kanatlı ve gagalı bir yaratığı yine insan vücutlu hayvan başlı yaratıkların yakaladıkları görülmektedir.

Resim-10: Mitolojik bir hikayeyi anlatan duvar resmi, fresk.

Kartal'la ilgili bir inancı içlerinde barındırmayan Budizm ve Mani dinlerine rağmen Uygurlara ait budist bir mabette böyle bir freskin bulunması; kartal'ın Şaman'ın koruyucu ruhu olması ve Tanrı'nın gölgesi olarak görülmesi düşüncesine sahip olan Şamanlık geleneğinin din değiştiren bir kısım Uygur halkında hala devam ettiğinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Uygurların Budizm ve Mani dinine girdikten sonra dahi eski inançlarının tesirini unutamadıkları anlaşılmaktadır. Binlerce yıllık, köklü bir geleneğe sahip olan Şamanlık ya da Kamlık geleneğinin bugün İslam dinine rağmen Türklerin birçok geleneğinde bile yer bulduğunu göz önüne getirecek olursak bu duruma şaşmamak gerekir.

Yapılan incelemede anlaşılmıştır ki; Uygur sanatın da Şamanist etki sınırlı sayıda eserde görülebilmektedir. Mevcut örnekler Uygurlar'ın ilk dönemine ait olup çoğu Maniheizm ve Budizm dinine geçiş sürecinde tahrip edilmiştir.

SONUÇ

İslamiyet Öncesi Türk Sanatı'nda Şamanlık etkisi araştırılırken elde edilen bulgular şu şekilde sıralanabilir:

1. XVII. yüzyılda kullanılmaya başlanan Şamanizm'in dünya literatüründe ilkel inançları nitelemek için genellenmiş bir yakıştırma olduğu söylenebilir.
2. Türk kültüründe Şamanizm(Şamanlığa ait tüm değerler)'in yerine Şaman ya da Kam ifadesi kullanılmaktadır
3. Şamanlar büyü yaparlar, ancak büyücü değildirler. Tedavi yaparlar ancak hekim değildirler.
4. Türk kültüründe Kamlık geleneği gök-yer-su kutsallığı ve atalar kültü ile Gök Tanrı inancının sistemleşmesinden doğmuştur denilebilir.
5. Hun sanatının her zerresinde eski Türk inanç sistemi(Şamanlık)'nin izleri görülmektedir. Hun sanatı'nda hayvan üslubunu hayvan ana/ata inancının Şamanlık içerisinde sistemleşmesi sonucu meydana geldiği söylenebilir.
6. Hun sanatında hayvan mücadele tasvirleri için; Şaman'ın transta gökyüzüne gidişinde, avda hayvanların ruhunu yatıştırırken kısacası her türlü mücadelesinde hayvan şeklinde olması ve bu inanca göre herkesin bir hayvan ruh ikizinin olduğu düşüncesinden hareketle bu tasvirlerde bu ruhların mücadelesinin işlendiği söylenebilir.
7. Yine Hun ve Göktürk sanatı'nda rastlanan balballar yani taş heykeller için; Şamanlık inancında ölen kişiye öldürdüğü insanların, öteki dünya da hizmet edeceği düşüncesi ile öldürülenlerin taştan heykellerinin yapılarak dikilmesi düşüncesinden kaynaklandığı söylenebilir.
8. Hun ve Göktürk sanatı'nda rastlanan yaşam ağacı motifi için: Şamanlık inancında Şaman'ın göğe çıkmak için merdiven olarak kullandığı ağacı nitelemesi ve ağaçtan türeme kültürünün Şamanlıkta olgunlaşmasıyla ağacı ve ormanı kutsal saymaktan kaynaklandığı söylenebilir.

9. Göktürklerin Hun sanatını miras olarak devraldığını ve aynı inanç sisteminin (Şamanlık) izlerini sanatlarına yansıttıkları söylenebilir.
10. Uygur sanatın da Şamanist etki sınırlı sayıda eserde görülebilmektedir. Mevcut örnekler Uygurların ilk dönemine ait olup çoğu Maniheizm ve Budizm dinine geçiş sürecinde tahrip edilmiştir. Ancak günümüzde bile devam eden Şamanist etki göz önüne alındığında Uygur sanatı'nda Şamanizm'in varlığı göz ardı edilmemelidir.

KAYNAKLAR

- AKALIN, L.S. (1993). *Türk Folklorunda Kuşlar*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ARSEVEN, C.E. (1984). *Türk Sanatı*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- ASLANAPA, O. (1993). *Türk Sanatı El Kitabı*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- ASLANAPA, O. (1999). *Türk Sanatı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- BAYAT, F. (2006). *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat AŞ.
- ÇORUHLU, Y. (2002). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- DIYARBEKİRLİ, N. (1969). “ *Türk Sanatının Kaynaklarına Doğru*” *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri*. İstanbul: M.E.Basımevi.
- İNAN, A. (1972). *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- İNAN, A. (1976). *Eski Türk Dini Tarihi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- KAFESOĞLU, İ. (1980). *Eski Türk Dini*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- KURTOĞLU, M. (2006). *Altaylardan Anadolu'ya Şamanizm Tefekkürü*. http://www.netpano.com/haber/1074/Altaylardan/Anadolu_ya/%C5%9Eamanizm/Tefekk%C3%BCr%C3%BC. (26/06/2006)
- ÖGEL, B. (1991). *İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- PERRİN, M. (2007). *Şamanizm*. (Çev. ARIBAŞ, B.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- RADLOFF, W. (1976). *Sibirya'dan Seçmeler*. (Çev. TEMİR, A.). İstanbul: M.E.B. Basımevi.
- READ, H. (1960). *Sanatın Anlamı*. (Çev. İNAL, G., ASGARİ, N.). Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- ROUX, Jean-Paul. (1998). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*. (Çev. KAZANCIGİL, A.). İstanbul: İşaret Yayınları.
- ŞENER, C. (2007). *ŞAMANİZM Türklerin İslamiyet'ten Önceki Dini*. İstanbul: Etik Yayınları.
- TANSUĞ, S. (1983). *Karşıtı Aramak*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- UZUN, T. (2007). *Türk Sanatındaki Kartalların İkonografisi ve Devamlılığı*. <http://egitimdergi.pamukkale.edu.tr/makale/say%C4%B11/T%C3%9CRK%20SANATINDAK%C4%B0%20KARTALLARIN%20%C4%B0KONOGRAF%C4%B0S%C4%B0%20VE.pdf>, (31/12/2007).
- YÖRÜKAN, Y.Z. (2006). *Müslümanlıktan Önce Türk Dinleri ŞAMANİZM*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- YÜCEL, E. (2000). *İslam Öncesi Türk Sanatı*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.